

Mund Katalin A növekedés diszkrét bája

A hagyományos közgazdasági modell szerint a gazdaság és a természet két elkülönült rendszert alkot. A gazdaság a természet javait felhasználja, melyekért szennyeződésekkel "fizet". Az ökológia szemléletben a gazdaság a természet részrendszere, tehát elválaszthatatlan attól. Ebben a szemléleti keretben jelenik meg a méret, a növekedés. K. Boulding két metaforával érzékeltette a problémát. A cowboy-gazdaság esetében a természet kimeríthetetlennek tűnik. Lehet szennyezni is, mert elenyésző a hatás. A metafora alapjául a korai Amerika szolgál, a korlátlan lehetőségek hazája, mikor a kontinensnek csupán kis részét foglaltak el az európai bevándorlók, korlátlan földterületekhez lehetett fillérekért hozzájutni. A másik metafora az úrhajó-gazdaság, épp az előző ellentéte. Az erőforrások nagyon szűkösek, mindent óvni kell és lehetőség szerint visszaforgatni.

Herman Daly egy másik metaforát javasol. Eszerint tekintsük a földet hajónak, amelyen a gazdasági tevékenység a rakomány. A hajót kiegyensúlyozottan kell megrakni, nehogy félrebillenjen az egyik oldalra. Vagyis optimálisan kell a terhelést, a környezet szennyezését elosztani. De bármennyire is optimálisan rakodunk, a merülési vonalra is ügyelni kell. Ha túl sok a teher, a hajó elsüllyed. Fontos szemponttá válik a méret, a természet teherbíró képessége.

Mindaddig, amíg a környezetet, vagyis a bioszférát végtelennek tekinthettük a gazdasághoz képest, olyan nézetek alakultak ki, amelyek kifejezetten a korlátok nem létezését hirdették. Ilyenek például Victor Lebow nézetei, aki a II. világháborút követő bőség láttán fogalmazta meg a fogyasztói társadalom filozófiáját: „Hihetetlenül produktív gazdaságunk...megköveteli, hogy a fogyasztást életelvünké tegyük, hogy a gazdasági javak vásárlásából és használatából rítust teremtsünk, és spirituális, egocentrikus kielégülésünket a fogyasztásban keressük... Egyre több dologra van szükségünk, hogy egyre növekvő mértékben fogyasszuk, elégezzük, elnyújuk, kicseréljük, eldobjuk őket.”

A növekedés hajszolása azonban hosszabb távon a földi bioszféra összeomlásához vezet, ezért a gazdaság fejlesztését nem volna szabad a régi módon folytatni. A kiutat sokak szerint az úgynevezett „fenntartható fejlődés” jelenti. *A fenntartható fejlődés a jelen szükségleteinek kielégítése anélkül, hogy ezzel rontanánk a következő generációk esélyeit arra, hogy saját szükségleteiket kielégíthessék.* A fenntartható fejlődés tehát nem folyamatos növekedést jelent, miként az utóbbi időszak politikai közbeszédében használják, vagyis tudatosan félreértelmezik. Nem a neoliberális gazdaságpolitika elszabadult piaci szemléletét jelenti, nem permanens túltermelésre buzdító szlogen, hanem épp ellenkezőleg: mértékletességre int. Orwelli ügyességgel, hihetetlenül gyorsan sikerült a politikusoknak a fogalmat lejáratni, eredeti jelentését gyökeresen kiirtani, eltüntetni. Pontosabban ördögi találékonysággal megőrizték modern, haladó szellemiséget kifejező funkcióját, miközben a jelentését tökéletesen kiforgatták, álkulcsszóból ál-kulcsszóvá tették.

A gazdaságban meg kell különböztetni a jövedelmet és a tőkét. Ha a jövedelmet fogyasztjuk el, az fenntartható, ám ha a tőkét, akkor tevékenységünk alapjait számoljuk fel. A tőkének időben állandónak kell maradnia. Ez nem csupán a vagyontárgyaink esetében racionális, hanem az emberi tőke, vagy a környezeti tőke esetében is. Például a szén-hidrogén alapú energiaforrásokból nyert jövedelmet vissza kellene forgatni olyan

energiaforrások fejlesztésébe, amelyek a kimerülés után pótolni tudják a szükséges energiát az akkori szükségletek számára.

A fenntarthatóság kérdése két táborra osztja még a környezettudatos közgazdászokat is. A gyenge fenntarthatósági modell szerint a tőkefajták felcserélhetőek egymással. Ha az egyik természeti tőkét fel is éltük, másfajta tőkébe fektetve kompenzálhatjuk azt. A gyenge elmélet szerint a tőkék összértéket kell fenntartani. Ebben a modellben a különféle tőketípusokat közös nevezőre kellene hozni. A természeti erőforrásoknak csupán egy kritikus fenntarthatósági szintjét ismerik el. Úgy gondolják, elegendő, ha a növekedést „bezöldítjük”, vagyis ha hatékonyabban termelünk és hatékonyabban szennyezzük. Így elérhető valamiféle fenntarthatóság.

Az erős fenntarthatóság hívei ezzel szemben úgy vélik, hogy a tőkefajták nem egyenlők. Tehát nem tudjuk azokat egymással kiváltani, felcserélni. Ez pedig annyit jelent, hogy mind külön-külön kell fenntartani. Az erős elmélet hívei hangsúlyozzák, hogy a növekedés: mennyiségi változás, míg a fejlődés: minőségi. Nem a fejlődést kell megállítani, hanem a növekedést.

E. F. Schumacher híres könyvében (*A kicsi szép*) a gazdasági növekedésről a következőket mondja: „Tételezzük fel, hogy ezekkel a tisztán kvantitatív módszerekkel megállapítottuk például, hogy egy ország bruttó nemzeti termelése (GNP) mondjuk öt százalékkal növekedett, ekkor az ökonometrikussá vált közgazdászok nem hajlandók, és általában nem is képesek szembenézni azzal a kérdéssel, hogy ez most jó dolog, avagy rossz. Minden magabiztosságukat elvesztenék, ha még ráadásul választ kéne adjanak arra a kérdésre is, hogy a GNP növekedése jó dolog-e, tekintet nélkül arra, hogy mi növekedett és ha egyáltalán, kinek vált javára. Az, hogy létezhet kóros növekedés, egészségtelen növekedés, bomlasztó vagy romboló növekedés, olyan perverz gondolat a számukra, melyet nem engedhetnek felmerülni.”

A GNP, a bruttó nemzeti termék és a GDP a bruttó hazai termék összevont mérőszámok, amik arra hivatottak, hogy egy ország gazdasági teljesítményét számszerűen kifejezzék, így könnyítve meg az országok közötti összehasonlítást, vagy a növekedés tendenciáinak megfigyelését. Minthogy a GDP és a GNP kiszámításába a jövedelem tényezője is szerepel, összefüggést láthatunk a magas értékek és a jóléti országok között. Ám mind a GDP, mind a GNP a jólét tökéletlen mércéi, mert egyrészt kimaradnak belőlük a jólét egyes kulcsfontosságú elemei, másrészt több olyan elemet is tartalmaznak, amelyek nem járulnak hozzá az emberek jólétéhez. Ha például szabadidőnk egyre nagyobb hányadát munkával töltjük, akkor növekszik ugyan a GDP értéke, bár jólétünk csökken. Ha csak úgy tudunk dolgozni, hogy egy doboz nyugtatót veszünk be, az is növeli a GDP-t. Ugyanakkor a háztartási munka vagy például a kalács kimarad a GDP-ből. Ha óvodában van a gyerekünk, az növeli a GDP-t, míg ha a nagymama vigyáz rá, az kiesik a piaci tranzakciókból. De a mutatók legfontosabb hiányossága, hogy miközben beszámítják a „jó dolgokat” (légkondicionálás), nem vonják le a „rossz dolgokat” (pl. levegő és vízszennyezést, egészségkárosodásokat, a légkondicionáláshoz elengedhetetlen energiafejlesztéshez szükséges szénelégítés következményeit stb.)

A problémákat az ökológiai irodalom szerzői egész jól átlátják. De mi a megoldás? Ezen a ponton válnak utópistává a legzöldebb ökokritikusok. Elfelejtik, hogy korábban többek között azért is támadták a neoklasszikus gazdaságtant, mert az az embert homo ökonomikusnak, azaz tökéletesen racionális lénynek láttatja, akinek egyetlen célja a haszon maximalizálása. Abban bíznak, hogy olvasóik majd racionálisan

belátják a mai helyzet fenntarthatatlanságát, s a lehető leggyorsabban, a legoptimálisabb megoldásokat megtalálva, az elitek (a managerek, a politikusok és a tudósok) összefogásával és vezetésével sikerül e beteg bolygót meggyógyítani. Csak egy dolgról feledkeznek el, az emberről. Az ember, sajnos, túlságosan is emberi.

A közgazdaságtan érték fogalmával viszont éppen az a baj, hogy antropocentrikus. Az antropocentrikusság azt jelenti, hogy a természetből az ember csak azt értékeli, aminek a létezéséről tud, s aminek valamilyen okból (használat, létezés, választási lehetőség) értéket tulajdonít. Az ember szempontjából való értékelés viszont azzal a következménnyel jár, hogy az értékelés mindenféle olyan tényezőt fog figyelembe venni, ami csak az ember szemszögéből értelmes és értelmezhető, az ökoszisztéma szempontjából irreleváns. Így például az emberek a nagyobb méretű, ismertebb állatfajoknak nagyobb értéket tulajdonítanak, mint a kisebb méretűeknek, és az emlősöket preferálják más állatokkal szemben, amelyek a táplálkozási háló szerkezetének és funkcióinak fenntartásában esetenként jóval fontosabb szerepet játszanak. (Jobban szeretjük a koalacikát a gilisztáknál.)

Egy adott élőlény létezési értéke, ami önmagában vett értéket hivatott kifejezni, s ami tehát elméletileg független az embertől, a gazdaságban emberi szempontú értéké válik, az emberek fizetési hajlandóságának függvényévé válik. Mennyit vagyunk hajlandók a környezetre áldozni? Mennyit ér nekem pénzben kifejezve, ha nem vágják ki az Isaszeg körüli erdőket, ha nem épülnek villák a Szabadsághegy még épségben maradt lankáira? Csupa értelmetlen kérdés. És mégis, ezeket a kérdéseket szegezi nekünk a gazdaság, amikor azt állítja, hogy egy dolog értékét az mutatja, hogy a fogyasztó mekkora összeget hajlandó érte fizetni. De vajon egyéni preferenciák kérdése-e a környezetminőség fenntartása? Mivel a környezeti javak közösek, bármely ember döntései másokra is hatással lesznek, ezért döntéseink a környezeti javakról nem alapulhatnak egyéni preferenciákon.

Amint a környezetről piaci alapon, annak ára alapján akarunk dönteni, bevonjuk a környezettel kapcsolatos döntéseket a gazdasági rendszerbe, s áruvá tesszük azt. Ezáltal a környezet olyan rendszer részévé lesz, amelynek működési módja nagyon különbözik attól, ami az ökológiai rendszer működési sajátossága. Valójában a gazdasági rendszer az ökológiai rendszer része, mégis a részrendszer alapján értékeljük az egészet. A gazdasági modellek feltételezik, hogy a javak tetszőleges darabra oszthatók. Ám az ökoszisztémában a dolgok funkciójukban értékesek. A privatizált erdő nem elkülönült piaci tényező, hanem az egész ökoszisztéma szerves része. Míg a környezet számára a stabilitás a legfontosabb, a gazdaság pillanatról pillanatra változik. Hogy tehetjük amazt emez játékszerevé?

Ami a gazdasági rendszerben optimálisnak tűnik, nem feltétlenül fenntartható, mert semmi sem biztosítja, hogy a gazdasági optimum a környezet asszimilációs kapacitását nem haladja meg. Az emberek felfogása a környezetszennyezésről nem feltétlenül egyezik meg annak környezeti hatásával. Ez részint akkor fordul elő, ha a környezetszennyezésnek van ugyan hatása a biológiai folyamatokra, de azok az ember számára nem észlelhetők (mert például a hatásuk még nem ismert) vagy az emberek nem megfelelően informáltak. Másrészt negatívan értékelünk olyan szennyezéseket, amiknek nincs biológiai hatásuk (pl. eldobott üveg). Az embert zavarja, ha valami a környezet esztétikai értékét csökkenti, holott ez nem befolyásolja az ökoszisztéma képességét, hogy jól funkcionáljon.

Szemléletmódunkat lélektani tényezők is torzítják. Úgy hisszük, jobb ma egy veréb, mint holnap egy túzok. A holnap élvezhető javaknak kisebb az értéke számunkra, mint a maiaknak, azaz a jövő javait, előnyeiket lekicsinyeljük, a közgazdaságtanban meghonosodott kifejezést használva: diszkontaljuk. Ugyanakkor a jelenlegi vagy azonnali hátrányokat, veszteségeket súlyosabbnak tekintjük, mint a későbbieket. Boulding ezt a *perspektíva vastörvényének* nevezi. A közeli dolgokat nagyobbaknak, a távolikat kisebbeknek látjuk. Az emberek többségét leginkább a jelen és a közeljövő, valamint közvetlen környezetük problémái érdeklik, ezek megoldására fordítják energiáik legnagyobb részét, és csak ha már megoldottak közvetlen környezetük rövid távú problémáit, fordul figyelmük tágabb környezetük távolabbi problémái felé. Ez egyúttal azt jelenti, hogy hiába rukkolnak elő drasztikus adatokkal az ökohorrorok szerzői, a jelenlegi helyzetben a mai megfigyelő nem észlel drámai romlást, s ezért egyáltalán nem meglepő, hogy a jövőbeli válságokra irányuló jelzések és figyelmeztetések süket fülekre találnak. Ráadásul, ha valamely cselekvéshez közvetlen előnyök is kapcsolódnak, akkor a cselekvéssel járó veszélyeket hajlamosak vagyunk lebecsülni.

Két lélektani mechanizmus is a perspektívák lerövidítése felé sodor. Az egyiket a *rendszersemlélet hiányának*, avagy az *összetétel hamisságának* nevezik. Hajlamosak vagyunk feltételezni, hogy ami a részekre vonatkozóan igaz, szükségképpen az egészre vonatkozóan is érvényes. Feltételezzük, hogy ha körülöttünk nincs baj, akkor a társadalomban sincs. Ami rövid távon igaz, az hosszabb távon is az. Következésképpen a hosszabb távon hamisra váltó tendenciákat észre sem vesszük, illetve a távlatilag előre jelzett káros voltokat erősen leértékeljük. Másfelől a Tversky és Kahnemann által feltárt *hozzáférhetőségi heurisztika* szerint az emberek valószínűbbnek vagy gyakoribbnak ítélnék olyan eseményeket, melyeket könnyű felidézni vagy elképzelni. A túlságosan drasztikus változások valószínűtlennek tűnnek.

A már említett „utópisztikus elképzelések” alapján a társadalmi elit feladata volna, hogy a megfelelő „távlatos” döntéseket meghozza. De kik alkotják a ma elitjét? A zöldek naivitása már abban is megmutatkozik, hogy úgy képzelik, vannak tudós, politikus és manager elitek, akiknek az összefogásában reménykednek. Valódi hatalmi pozíciót azonban ma már kizárólag a gazdasági elit foglal el, tőlük függenek a politikusok és a tudósok is. Miféle összefogás várható ilyen kiszolgáltatott helyzetben? A politikusokból bábok, a tudósokból legfeljebb szakértők lesznek, akik kétszeresen is kiszolgáltatottá válnak, részint a politikának, de még inkább a gazdaságnak. Voltaképpen egyedül a gazdasági elitől kéne olyan bölcs döntéseket várnunk, amelyekkel ellensúlyozni lehet a gazdaság veszélyes, távlatrövidítő hatásait. Feloldhatatlan paradoxonhoz jutunk. Hiszen a mai gazdasági elit éppen abban a gazdasági rendszerben érte el elit pozícióját, aminek megváltoztatását ma elvárnánk tőle. Miért akarna bárki megváltoztatni egy rendszert, aminek oly sokat köszönhet? Esze ágában sincs. Ha döntéseket hoz, azokban is a rövidülő távlatok, a minél gyorsabb megtérülés elve munkál.

A mai emberi tudatban a növekedés elválaszthatatlanul a gyarapodás, a felhalmozás fogalmaihoz társul. Ma már felbomlott a hagyományos osztályszerkezet. Voltaképpen egyetlen osztályról beszélhetünk: a vagyonosokról. Ők azok, akik felismerve közös céljaikat és érdekeiket mindent elkövetnek a rendszer megóvása érdekében. Ebben pedig paradox módon legfőbb támaszuk az emberek többsége, azaz a többi ember. A „jóravaló kis emberek” nem alkotnak elkülönült osztályt, mert céljaik nem különböznek a vagyonosokétól. A pénz bővületében élve legfőbb vágyuk nekik is

minél több pénzt felhalmozni. Így ők sem a rendszeren változtatnának, csupán a maguk rendszerben elfoglalt pozícióján. Hiába szövik át a nagy vagyonok történetét etikailag megkérdőjelezhető törekvések, mégis általánosan elterjedt a csodálat a sikeres emberek iránt. A siker mércéje pedig a pénz növekedésével egyenesen arányos. Kultúránkban a mindennél szentebb cél, a pénzügyi siker szentesíti az eszközöket. És ebbe nem csupán belenyugszik az, akinek nincs pénze, hanem minden módon, önként és lelkesen hozzá is járul a rendszer fennmaradásához. Persze korántsem új jelenségről van szó. Charles Dickens például így ír az amerikaiakról:

„a sikeres gazemberség érdemeit nem asszerint ítélik meg, hogy az illető tartotta e magát az aranyszabályhoz, tégy úgy, ahogy másoktól elvárod, hanem jóra valóssága tekintetében veszik szemügyre. Százzámra voltam részese a következő párbeszédnek: 'Nem szégyenletes, hogy egy olyan ember, mint X.Y. nagy vagyonra tesz szert a leggyalázatosabb és legundorítóbb eszközök révén, s bűnei ellenére az Önök honfitársai megtűrik, sőt támogatják? Nyilvános botránykő ez az ember, nem igaz?' 'Igen Uram, valóban.' 'Megrögzött hazudozó, nemde?' 'Igen, Uram.' (...) 'Rendkívül tisztességtelen, aljas és erkölcstelen?' 'Igen, Uram.' 'Akkor az isten szerelmére, mik az érdemei?' 'Nos hát, Uram, jóra való ember'.”¹

Hasonlóképpen látja Ambrose Bierce is a helyzetet, amikor „*A bűnről és jóvátevéseről*”² című esszéjében a következőképpen elemzi a célok és eszközök ambivalenciáját: „A jóra való amerikai rendszerint kemény szavakkal ítéli el a gazemberséget, de szigorúságáért azzal vezekel, hogy nagylelkűen megtűri a gazembereket. Egyetlen dolgot igényel csak, s ez az, hogy személyesen ismerje őket. Valamennyien hangos szóval ítélik el a tolvajokat, feltéve, ha nem ér az a megtiszteltetés, hogy ismerjük őket. Nos, ha igen, a dolog egészen másként áll – hacsak nem érzik rajtuk a szegénység vagy a börtön szaga. Tudjuk, hogy bűnösök, mégis találkozunk, kezet rázunk, együtt iszunk velük, s ha történetesen gazdagok vagy más tekintetben nagy emberek, meghívjuk őket otthonunkba, s megtiszteltetésnek tartjuk, ha meglátogathatjuk őket. Nem helyeseljük módszereiket, ezt hozza kell tennünk, s ezt elég nagy büntetésnek tartjuk a számukra. (...) Azért vannak gazdag embereink, mert vannak 'tiszteletre méltó' emberek, akik nem átallanak kezet fogni, együtt mutatkozni velük, azt állítani, hogy ismerik őket.”

---

¹ Charles Dickens, *American Notes*, Boston, 1940, 218.o.

² Ambrose Bierce, *The collected works of Ambrose Bierce*, New York, XI. kötet, 187-188.o.